

Своєрідність творчого методу Генріха Белля на матеріалі роману "Очима клоуна"

З метою визначення творчого методу Генріха Белля у статті зроблено комплексний аналіз проблематики, основних конфліктів, характерів та структури досліджуваного роману. Виділено соціальну проблематику (конформізм і нонконформізм, антивоєнна тематика, місце релігії в сучасному суспільстві), а також проблеми типові для екзистенціалістського методу (свобода особистості, вибір, відчуження). Рефлектуючий, схильний до самоаналізу герой, відтворення життєвих ситуацій через свідомість героя, ідея абсурду є ознаками екзистенціалістського методу. Зроблено висновок про поєднання в цьому романі рис реалізму та екзистенціалізму.
Ключові слова: проблема, конфлікт, вибір, абсурд, нонконформізм.

С целью определения творческого метода Генриха Бёлля в статье проведен комплексный анализ проблематики, основных конфликтов, характеров и структуры исследуемого романа. Выделено социальную проблематику (конформизм и нонконформизм, антивоенная тематика, место религии в современном обществе), а также проблемы, типичные для экзистенциалистского метода (свобода личности, выбор, отчуждение). Рефлектирующий, склонный к самоанализу герой, отображение жизненных ситуаций через сознание героя, идея абсурда являются признаками экзистенциалистского метода. Сделано вывод о соединении в этом романе черт реализма и экзистенциализма.
Ключевые слова: проблема, конфликт, выбор, абсурд, нонконформизм.

To define Heinrich Böll's artistic method a complex analysis of the problems, main conflicts, characters and the structure of the investigated novel was made. Social problems (conformism and nonconformism, anti-war rhetoric, the place of religion in modern society) and the problems typical of existentialism (personal freedom, choice, estrangement) were singled out. The sensitive character inclined to self-analysis and psychoanalysis, the representation of life situations through the main character's consciousness, the idea of absurdity are characteristic of existentialism. A conclusion that the characteristic features of realism and existentialism are combined in this novel was made.
Key words: problem, conflict, choice, absurdity, conformism.

Оцінка творчості митця його сучасниками буває іноді парадоксальною, неадекватною. Часто лише досить значна дистанція в часі може зробити ясним і переконливим справжнє значення письменника чи художника, його велич або його посередність. Важливою складовою частиною осмислення творчості будь-якого письменника є розуміння його художнього методу. Але визначення художнього методу письменників ХХ–ХХІ століття часто є питанням проблематичним, оскільки в сучасних творах методи нерідко взаємопроникають, доповнюють один одного, забезпечуючи індивідуальність стилю письменника. З цієї проблемою ми зустрічаємося і в оцінці творчості Генріха Белля, лауреата Нобелівської премії, автора антинацистських та соціально-критичних романів "Де ти був, Адаме?" (1951), "Більярд о пів на десяту" (1959), "Очима клоуна" (1963), "Груповий портрет з дамою" (1971), що вирізняються глибиною психологічного аналізу, гостротою етичної проблематики та гуманізмом.

Окремі аспекти творчості Г. Белля досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні критики та літературознавці. Значну увагу приділяли творчості Белля Д. Затонський, А. Карельський, Т. Мотилева. Крім того, великий внесок у розуміння творчості цього письменника зробили В. Гладішев, Ю. Горідько, Л. Копелев, Г. Логвін, І. Мельничин, М. Рудницький, Л. Симонян та ін. Вони досліджували життєвий та творчий шлях письменника, його світоглядні позиції, особливості проблематики та улюблені теми письменника. Серед праць українських літературознавців слід зазначити дослідження Д. Затонського, Н. Матузової, К. Шахової. У 1960–70-і роки творчість Белля активно вивчали такі зарубіжні літературознавці: Х. Бернгард, Г. Вірт, Д. Рейд, Й. Фогт, Г. Формвег.

Проте роман "Очима клоуна" ("Ansichten eines Clowns") є мало-дослідженим і в західному, і у вітчизняному літературознавстві. Відсутність досліджень обраного роману та питання творчого методу Г. Белля, яке залишається відкритим, забезпечують актуальність поставленої проблеми.

Метою дослідження є визначення творчого методу Генріха Белля шляхом аналізу проблематики, структурних та стильових особливостей роману "Очима клоуна".

Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

- окреслити проблематику роману та основні конфлікти;
- визначити структурні особливості роману;
- проаналізувати характери героїв;
- розкрити психологічний аспект досліджуваного роману;

– зробити висновки щодо методу письменника на матеріалі досліджуваного роману.

Об'єктом дослідження є роман Генріха Белля "Очима клоуна".

Предмет дослідження – творчий метод.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому поданий комплексний аналіз роману Генріха Белля "Очима клоуна", який є малодослідженим у західному та вітчизняному літературознавстві.

Антивоєнна проблематика є однією з центральних у творчості Генріха Белля. Ганс, головний герой роману, розглядає війну як моральну катастрофу окремої особистості та цілого народу. Це відношення показано через призму особистості трагедії героя. Ганс Шнір, одинадцятилітній хлопчисько в рік закінчення війни, усі наступні шістнадцять років зберігав пам'ять про неї як про період, у якому відбулася одна з найгірших втрат його життя – в останній рік війни загинула його сестра Генрієтта. Але не тільки війна була винна в цьому. Самі батьки Ганса відправили свою доньку на смерть за фюрера. Ганс ненавидить війну за моральне знищення душі, яке вважає не менш катастрофічним, ніж знищення людей і міст. У романі не показана сама війна, а лише те, що вона робить з людьми. Одним із наслідків цієї війни Ганс вважає появу в Німеччині неонацистів, які поширювали шовінізм, фашизм, расизм та антисемітизм. "Du Nazischwein..." [1, с. 13] ("Нацистська свиня...") викрикнув Ганс неонацистові Гербурту Калику. "Ich wußte gar nicht genau, was es bedeutete, hatte aber das Gefühl, es könne hier angebracht sein" [1, с. 13]. (Я не зовсім розумів, що вони означають, але все ж відчув, що правильно сказав), роз'яснює головний герой свій крик душі. З самого дитинства Ганс відчував підсвідомо, що війна ні до чого доброго привести не може, і тепер він переконаний, що методи, якими користуються неофашисти, призведуть тільки до руйнування та страждання. "Очі клоуна" розглядають війну як найбільш потворну і страшну за своїми наслідками форму насильства.

Особливість героя в тому, що він не хоче і не може пристосуватися до соціальної дійсності повоєнної Німеччини. Він нонконформіст і йому боляче бачити, як вчорашні прихильники Гітлера удають із себе демократів. Це стосується і його власної сім'ї. Ще наприкінці війни його мати казала: "Sie sei drauf und dran, auch uns beide Unsere heilige deutsche Erde gegen die jüdischen Yankees zu Felde zu schicken" [1, с. 11]. (Кожен повинен зробити все можливе, щоб прогнати з нашої священної німецької землі пархатих янкї.). Проте одразу ж після закінчення війни їй нічого не завадило стати

на бік вчорашніх ворогів: "Meine Mutter ist inzwischen schon seit Jahren Präsidentin des Zentralkomitees der Gesellschaften zur Versöhnung rassischer Gegensätze; sie fährt...nach Amerika, und hält vor amerikanischen Frauenklubs Reden über die Reue der deutschen Jugend" [1, с. 15]. (За цей час моя мати встигла стати незамінною головою Центрального бюро організації "Пом'якшуєм расові протиріччя"; вона здійснює поїздки... за океан і виголошує в американських жіночих клубах промови про розкаяння німецької молоді.). Люди, які були ще вчора ревними прихильниками нацистського правління, в Німеччині 60-х років, не тільки не відчують морального дискомфорту, а й офіційно визнані людьми з "бездоганим політичним минулим" та борцями з фашизмом, що видається Гансу абсурдним.

Ще однією соціальною проблемою, яка переломлюється через долю героя, є проблема релігії. Саме ця проблема вплинула на стосунки головного героя з його коханою Марією. Офіційна католицька церква виступає проти їхнього неосвяченого шлюбу. Проте для Ганса головне в шлюбі не "боже благословення", а кохання. З дитинства Ганс Шнір – лютеранин, Марія ж – католичка. Він негативно ставиться до "прогресивних" католиків і навіть до церкви не ходить. Проте Марія – ревна католичка: "Immer hatte sie gesagt, sie müsse mal wieder katholische Luft atmen. [1, с. 48]". (Марія весь час твердила, що повинна подихати "католицьким повітрям"). Ганс не сприймає догм, які не виконують навіть самі католицькі священнослужителі. Він сприймає релігію як систему моральних норм, яких людина самостійно повинна дотримуватись у житті. Конфлікт на релігійному ґрунті призводить до розриву і втрати коханої. Зрада Марії – це перемога католицької церкви в боротьбі Ганса за душу його коханої. Сил боротися в душі Марії більше не залишилось. "Marie war weggegangen, und sie hatten sie natürlich mit offenen Armen aufgenommen, aber wenn sie hätte bei mir bleiben wollen, hätte keiner sie zwingen können, zu gehen" [1, с. 84]. (Марія пішла сама, звичайно, вони (католицька церква та її прихильники) зустріли її з розпахнутими обіймами, але, якщо б вона хотіла залишитись зі мною, ніхто не примусив би її піти). Усвідомивши це, Ганс Шнір звертається до одного з тих, хто втілює в його очах церкву, – прелата Зоммервільда, звинувачуючи і його, і його релігію в тому, що вони вимагають від людини не віри, а лицемірного виконання її атрибутів. "Soll ich Gefühle, einen Glauben heucheln, die ich nicht habe? Wenn Sie auf Recht und Gesetz bestehen... warum werfen Sie mir fehlende Gefühle vor?" [1, с. 84]. (Хочете щоб я прикинувся віруючим, показував почуття, яких у мене немає? Раз

ви вимагаєте дотримання суто формальних умовностей, наполягаєте на праві і на законі... тоді чому ви дорікаєте мені у відсутності почуттів?) Це певне узагальнення соціального плану щодо позиції церкви і місця релігії в сучасному світі.

Життєва позиція Ганса спричиняє його конфлікт з сім'єю. Ганс відмовляється жити так, як його батьки. Він хоче робити те, що йому подобається – бути клоуном. "Ich bin Clowns... Clowns, der die Augenblicke sammele..." ("Я клоун... клоун, колекціонуючий миті") [1, с. 116]. Але ця професія, на думку батька, надто ненадійна, щоб в неї вкладати гроші. Сім'я не пробаचाє йому поведінки, яка, на їх думку, ганьбить респектабельних мільонерів. Ганс йде зі школи, не отримавши атестата, не хоче взятися за високе мистецтво, а хоче займатися клоунадою. Йому не прощають його байдужості по відношенню до загальноприйнятих норм поведінки його середовища. І хоча Ганс просто хоче займатися улюбленою справою, це сприймається його конформістським оточенням як бунт. Ганс у протистоянні з сім'єю намагається зберегти свою власну гідність і незалежність. Син багатих і авторитетних батьків, які в часи фашизму були палкими прихильниками фюрера, Ганс бунтує проти своєї реакційної родини й суспільного кола, до якого вона належить. Все, що він робить у житті, він робить з почуттям протесту проти фальшивого, конформістського світу, в якому живе.

Головний герой, Ганс Шнір, є неоднозначним персонажем. Він вирізняється з натовпу своєю індивідуальністю, несхожістю з оточенням. Ганс – нонконформіст, змушений жити у конформістському оточенні, яке його не сприймає. У зв'язку з цим постає проблема свободи особистості та свободи вибору. Для інших людей Ганс – невдаха, дивак, але в нього є міцне глибинне ядро, цілісність і внутрішня сила, які допомагають йому з гідністю переносити найгірше й зневажливо дивитися на тих, хто підкоряється плину життя. Шнір зберігає відданість своїм поглядам та переконанням, відстоюючи своє право на свободу вибору. Герой роману хоче жити вільно, незалежно від умовностей. Він не може прийняти міщанське оточення і воліє керуватися власними бажаннями. Ганс – рефлектуючий герой, який є розгубленим у цьому світі, який думає багато про себе, переживає усе глибоко, до істерики. Він зневірився в цьому світі і відчуває недоліки світобудови як власний гріх. Його намагання бути собою і займатися улюбленою справою приводять його до фінансового краху, відчуження і самотності. "Ich war auch nicht mehr an Geldschwierigkeiten gewöhnt, und die Tatsache, daß ich nur noch eine Mark besaß und keine Aussicht, bald

erheblich dazu zu verdienen..." [1, с. 10] (У мене залишилася одна марка на прожиття і не бачу ніяких можливостей для себе збільшити цю суму в близькому майбутньому). Він не уявляє свого майбутнього і живе сьогоднішнім днем. З часом розпач став його звичним станом.

Роман побудовано на внутрішніх монологів і спогадах Ганса. Дій у романі мало і вони вкладаються в три з половиною години. За допомогою ретроспекції Белль протягом цього короткого часу охоплює багато подій. Використання ретроспекції сприяє розкриттю психологічного аспекту роману. В романі відсутні гострі сюжетні повороти, акцент зроблено на психологічному стані героя, який заглиблюється у свій внутрішній світ. Роман будується на самоаналізі і на психоаналізі героя, який намагається зрозуміти, що сталося між ним і сім'єю, ним і Марією. Через внутрішні монологи розкривається депресивний стан героя. Внутрішні монологи головного героя переплітаються з діалогами з іншими героями (братом Лео, батьком та іншими). Роман, на перший погляд, є дуже простим. Але ця простота оманлива. Важливі думки і почуття не знаходяться на поверхні тексту, а приховані в підтексті. Ядро роману складає депресивний стан Ганса: "Diese Art, alles geschäftsmäßig zu erledigen, steigert meine Melancholie" [1, с. 42] (... І ще одна особливість мого характеру... байдужість до всього). Ганс почувається занедбаною людиною. Пошуки сенсу буття приносять йому неспокій, відчай, жах. Єдина цінність в його житті – любов Марії втрачена.

Важливою складовою розуміння твору "Очима клоуна" є ідея абсурду. Ганс реалізує свої принципи, але це веде його не до перемоги, а до поразки і самотності. Від такого існування він відчуває не задоволення, а лише дискомфорт, пригнічення та втому. Ганс Шнір не може повністю "включитися" в життя, яке він вважає абсурдним. Абсурдність ситуації, в якій перебуває головний герой Белля, навіть на нього нудьгу, тривогу та цілковиту невпевненість у завтрашньому дні. Абсурд він бачить у лицемірстві його сім'ї, в постулатах католицизму і в святості шлюбу.

Отже, наявність соціальної проблематики (антивоєнна проблематика, проблема місця релігії в сучасному суспільстві, проблема конформізму і нонконформізму), а також зображення людини у взаємодії із соціумом, наявність соціальних узагальнень є рисами реалістичного методу. Але реальний світ у романі зображений через індивідуальну свідомість рефлектуючого, схильного до самоаналізу і психоаналізу героя, який знаходиться у стані відчаю і розгубленості, що свідчить на користь екзистенціалістського мето-

ду. Ідея абсурду, присутня в романі, проблеми свободи особистості, вибору і відчуження є типовими для екзистенціалізму. Отже, в романі спостерігається взаємопроникнення реалістичного й екзистенціалістського методів.

Література

1. Böll H. Ansichten eines Clowns / H. Böll. – Köln : Kiepenheuer&Witsch, 1963. – 302 s.
2. Затонський Д. Окрема і самотня людяність: про Г. Бюлля / Д. Затонський // Зар. літ. – 2000. – № 17.
3. Леонова Е. Генрих Белль: нім. літ. / Е. Леонова // Нім. літ XX століття. Германія, Австрія : учеб. пособие. – М., 2010. – С. 233–234.
4. Фрадкин Н. М. Генрих Бёлль – писатель, и больше чем писатель / Н. М. Фрадкин // Генрих Бёлль. – М., 1989. – С. 5–32.
5. Günter Blamberger: "Ansichten eines Clowns". In: Heinrich Böll. Romane und Erzählungen. Interpretationen / Böll Heinrich / Günter Blamberger. – Stuttgart. – 2000. – S. 200–221.
6. Marcel Reich-Ranicki. Mehr als ein Dichter. Über Heinrich Böll. – Deutscher Taschenbuch Verlag / Marcel Reich-Ranicki. – München, 1994. – 118 S.